

**ՏԱԹԵՎԻԿ ՄԵՐՁԱՆՑԱՆ**

ԵՊՀ հայ բանասիրության ֆակուլտետի՝  
ակադ. Հր. Թամրազյանի անվ.  
հայ գրականության պատմության  
ամբիոնի հայցորդ  
ՀՏԴ 821.19.0

**ԲԱՐՈՑԱԿԱՆ ԱՆԿՄԱՆ ՆԱԴԴՈՍՑԱՆ ԸՆԿԱԼՈՒՄՆԵՐԸ  
(«ՀՈՂՈՂ», «ԹԵ ԻՆՉ ԵՂԱՎ ՀԵՏՈ...», «ԱԴԱՄԱՄՈՒԹԻՆ»)**

**Բանալի բառեր և արտահայտություններ.** բարոյական անկում, բանականություն, խիղճ, պարտքի գիտակցում, բնավորություն, հոգեկերտվածք, հոգեվերլուծություն, անգիտակցական պատկերացումներ, ծնողական բնագդ, մանկասպանություն:

**Ключевые слова и выражения:** моральный упадок, разум, совесть, сознание долга, характер, душевный склад, бессознательные представления, родительский инстинкт, детоубийство.

**Key words and expressions:** moral decline, rationality, conscience, responsibility, nature, psychological character, psychoanalysis, unconscious images, paternal instinct, infanticide.

Նար-Դոսը իր յուրօրինակ անհատականությամբ, գրելաոճով և գեղագիտական ուրույն դիտողականությամբ առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում հայ գրականության համապատկերում: Նա գրական ասպարեզ մտավ մարդկային ճակատագրի նկատմամբ ունեցած մտահոգ ու անհանգիստ խոհերով և մտածումներով: Թվում է՝ գրականագիտությունը վաղուց արդեն ասել է իր սպառիչ խոսքն այս հեղինակի ազդեցիկ ստեղծագործության մասին: Թեև անժխտելի են հոգեբանական ռեալիզմի այս երևելի վարպետի մասին ոչ վաղ անցյալում ստեղծված գրականագիտական ուսումնասիրությունները, որոնք քննում են նրա ստեղծագործության կառուցվածքային, պատումային, ժանրային յուրահատկությունները, ինչպես նաև կերպարների հոգեբանության բացահայտման միջոցներն ու եղանակները, այսուհանդերձ, ինչպես դա միշտ է պատահում արվեստի ճշմարիտ երկերի պարագայում, դեռ ինչ-որ բան մնում է չասված. չէ՞ որ յուրաքանչյուր սերունդ նոր դիտանկյունից է նայում դրանց ու իր անհրաժեշտ հավելումներն անում կենսական և գեղագիտական նոր խնդիրների հայտնաբերման ճանապարհին:

Խորաթափանց գեղագետ-հոգեբանը 19-րդ դարավերջին հասարակության համապատկերում նկատում է ներքուստ մեծ ողբերգությո-

յուն պարունակող երևույթներ. ժամանակի ընթացքում մարդը, կորցնելով բանականությունն ու խիղճը, կարծես դադարում է մարդ լինելուց, վերածվում է գազանի, այլ խոսքով՝ տեղի է ունենում բարոյական անկում: Բարոյականությունը հասարակական բավական բարդ գոյացություն է: Այն ներառում է բազմաբնույթ հասկացություններ և ըմբռնումներ, ինչպես, օրինակ, պատասխանատվություն, արժանապատվություն, պարտք, խիղճ և այլն. ահա այն բոլոր որակները, որոնք մարդուն պահում են մարդկային տիրույթներում: Հեղինակը, հիմնվելով ժամանակաշրջանի անվերջ փոփոխության և դրա հետևանքով անդառնալիորեն կործանվող գեղեցկությունների ողբերգության վրա, հոգեբանական վերլուծությունների ու դիտարկումների միջոցով խոսում է կենսական կարևոր երևույթների մասին:

Թվում է՝ Նար-Դոսը նորավեպի ժանրային տիրույթում առանձնակի նորություն չբերեց: Էպիկական սեռի փոքրածավալ, բայց բոլոր ժամանակների համար միշտ արդիական, հարմարվողական և դյուրաշարժ այս ժանրը փոքրիշատե զարգացել էր 1880-ականներին<sup>1</sup>: Նորավեպը վեպ-վիպակ-պատմվածք հարաբերակցության շրջանակում վերջիններիս նկատմամբ ի հայտ է բերում ինչպես տարբերություններ, այնպես էլ ընդհանրություններ: Վիպական աշխարհի ընդգրկման տեսանկյունից վեպի հետ համեմատության եզրեր ունեցող նորավեպը պատմվածքի հետ հարաբերվում է իր ծավալի և փոքրաթիվ հերոսների ներառման դիտանկյունից: «Նորավեպն արձակ ստեղծագործություն է,- գրում է անգլիացի տեսաբան Բեննետը,- վեպից կարճ մեկ բացառիկ իրադարձություն կամ բնավորության գիծ քննող, այն պատմում է ինչ-որ «նոր», այսինքն՝ անսովոր, զարմանալի բանի մասին»<sup>2</sup>:

Նորավեպ-պատմվածք հարաբերակցության մեջ առաջինը շահեկանորեն առանձնանում է նրանով, որ իր զարգացման մեջ ենթադրում է սրընթացություն, իսկ պատմվածքի պարագայում գործողությունները համեմատաբար հանգիստ ընթացքի մեջ են: Եթե բոլոր նորավեպերը, բնագրային տիրույթում պատկերելով արտասովոր, հազվադեպ իրողություններ ու երևույթներ, կյանքի անսպասելի շրջադարձեր, կարող են

<sup>1</sup> Հայ գրականության առաջին նորավեպը **Թագուհի Շիշմանյանի (Օրիորդ Մենիկ)** «Գարնան մի ասուպն» է, որը լույս տեսավ 1883-ին Զմյուռնիայում լույս տեսնող «Արևելյան մամուլ»-ի օգոստոս-դեկտեմբեր համարներում:

<sup>2</sup> Մեջբերումն ըստ՝ **Лузаккина Л. П.**, О типологических особенностях новеллы и ее проблематике: Ст и Проблемы зарубежной реалистической прозы 19-20 века, Саратов, 1985, стр. 90-91:

համարվել պատմվածքներ, ապա յուրաքանչյուր պատմվածք դեռևս նորավեպ չէ: Ժանրի սեղմ ծավալը ենթադրում է արագ զարգացող պոեմե, գործողությունների լարված ընթացք ու անսպասելի ավարտ: Այս իմաստով ֆրանսիական նորավիպագրության տեսաբան Ռ. Գոդենը, ընդունելով Բեննետի վերոհիշյալ տեսակետը, նկատում է. *«Նորավեպին բնորոշ է իրադարձությունների կուտակվածությունը, գործողությունների զարգացման սրընթացությունը, որն ուղիղ տանում է անսպասելի վերջաբանի»*<sup>3</sup>:

Արագընթաց ժամանակների հեղինակը «Հոպոպ» նորավեպում դիտարկում է մարդկային այն բարոյականությունը, որը դուրս է մարդու հասարակական դիրքի և սոցիալական բախումների տիրույթից: Ասել է թե՛ անկախ սոցիումից, ունեցվածքի տեսակից, քանակից և ձեռք բերելու ճանապարհից՝ մարդը մի տեսակ է, որը կա՛մ մարդկային է, կա՛մ՝ ոչ: Այս առումով գրականագետ Վ. Սաֆարյանն իրավացիորեն նկատում է, որ այստեղ առաջնային ազդեցություն ունի մարդու՝ որպես ինքնատիպ բնավորության բացահայտումը<sup>4</sup>: Հիրավի, Նար-Դոսը տարօրինակ գրող է բառի ամենադրական իմաստով: Նրա նորավեպերն աչքի են ընկնում պարզ գրելաճով: Դրանցում չի նկատվում ոչ մի ավելորդ խոսք, նրբություն գործադրելու որևէ ճիգ, բայց ամեն ինչ չափազանց խորքային և դիպուկ է, որը նրա վարպետության արտահայտությունն է: Այս իմաստով հատկանշական է, որ, օրինակ, նշյալ նորավեպում կերպարն առանց ավելորդաբանության, ընդամենը մեկ բնութագրումով ամբողջանում է պատումի հենց սկզբում. *«Զինագործ Ասատուրը, - հնամաշ արխալուղով, կաշե գոտկով, արբեցողությունից ուռած-կարմրած դեմքով մոտ քառասուն տարեկան մի մարդ, որ ամբողջ թաղում և բազարում հայտնի էր Հոպոպ մականունով...»*<sup>5</sup>:

Գրականագիտության մեջ խորհրդանիշը հաճախ ընկալվում է միայն հստակ հասկացություններով, մինչդեռ Նար-Դոսն ստեղծում է, այսպես կոչված, հասկացությունների խորհրդանիշ կամ խորհրդանշական հասկացություններ: Այս իմաստով նարդոսյան գրականությունը վերանայվելու կարիք ունի: Նար-Դոսը մարդու արտաքինի դիպուկ ու ստեղծիչ նկարագրություններից և համեմատություններից գնում է դեպի մարդկային ներաշխարհ, այսինքն՝ հեղինակը հայտնաբերում է ոչ միայն նմանությունները, որոնք բնորոշ են ցանկացած համեմատության, այլև այդ

<sup>3</sup> Նույն տեղում, էջ 95:

<sup>4</sup> Տե՛ս **Սաֆարյան Վ.**, Գրողի և կերպարի անհատականությունը, Երևան, Մակմիլան-Արմենիա հրատ., 2001, էջ 194-195:

<sup>5</sup> **Նար-Դոս**, Երկերի ժողովածու 5 հատորով, հ. 1, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1968, էջ 77:

ընդհանրություններից ուղղակիորեն ցույց է տալիս նրա բնատուր, անխառն հոգեկերտվածքը և կոպիտ ու անհարմարվող բնավորությունը: Հեղինակը նուրբ համեմատություններով և դիտարկումներով բացատրում է զինագործ Ասատուրի մականվան իմաստը. *«Ամբողջ թաղը Հոպոպ մականունով էր կնքել զինագործ Ասատուրին, ժողովրդական այն առածի հիման վրա, որ ասում է, թե «Հոպոպը ինքն էր հոտած, կարծում էր, թե բույնն է հոտած»»<sup>6</sup>:*

Ծանր բնավորություն ուներ քառասնամյա զինագործը, որի ինքնապաշտպանության հիմնական «զենքը» հայհոյանքների հավաքածուն էր: Բառացիորեն *«ոչ ոքի հետ չէր հաշտվում»*, ինչի պատճառով նրա առօրյան ուղեկցվում էր կովով ու տուրուղմբոցով: Ուշարժան է, որ Նար-Դոսը մատնանշում է այս մարդու վախկոտությունը թաղի ոստիկանությունից: Անկախ ամեն ինչից՝ մարդը երկու պատճառով չի կարող շրջանցել հասարակական հարաբերությունների մեջ արմատավորված օրենքի պարտադրանքը: Պատճառներից մեկը վախն է, որը ենթադրում է պատժելիություն, իսկ մյուսը՝ պարտքի գիտակցումը: Այս վերջինի ազդակները, անտարակույս, գալիս են բանականությունից: Ի տարբերություն դուրգար Սաքուլի<sup>7</sup>, որը նույնիսկ մահվան մահճում շարունակ մտածում էր վերցրած պարտքը վերադարձնելու հեռանկարների մասին, զինագործ Ասատուրը գրեթե չունի պարտքի գիտակցում: Նրա մեջ ամուր նստած է վախի պատկերացումը, որից ինքը երբեք չի կարողանում ազատվել, որովհետև բազմիցս հայտնվել էր մեծ-մեծ մկներով լի մութ նկուղում<sup>8</sup>:

Ասատուրը ողբերգական կերպար է, որովհետև նրա բնատուր կոպիտ, անհարմարվող ու անմարդկային բնավորությանն ավելանում են մարդու ձեռքով ստեղծված հարաբերություններն ու օրենքները, որոնք մարդուն իսպառ զրկում են բանականությունից: Նրա բնավորության մեջ խոր արմատներ են ձգել մարդու հետ աշխարհ եկած հոգսն ու դրան դիմակայելու կարողությունը: Կերպարաստեղծման ընթացքում գրողը բացահայտում է տղամարդու բարոյական պարտքի գիտակցումը և կյանքի նկատմամբ ունեցած ընկալումը, որը սահմանափակվում է կուշտ լինելու հանգամանքով. *«Մի ձեռքին բռնած էր կես-թունգանոց մի գավ, որի պատերը տարիների ընթացքում սևացել էին կարմիր գինուց, մյուս ձեռքին կարմիր աղլուխի մի կապոց, որի մեջ կար մի քիչ «դոշ» (ձուկ), մի քիչ կանա-*

<sup>6</sup> Նույն տեղում, էջ 80:

<sup>7</sup> Այս մասին մանրամասն տե՛ս **Մերջանյան Տ.**, Կյանքի ու մահվան ընկալումները Նար-Դոսի «Ինչպես բժշկեցին» և «Սաքուլն ուխտ գնաց» նորավեպերում, «Հայագիտական հանդես», N 3 (37), Երևան, 2017, էջ 70-79:

<sup>8</sup> Տե՛ս **Նար-Դոս**, նշվ. հատոր, էջ 81:

*չի, մի կապոց կարմիր բողկ և երկու սպիտակ «շոթի» (վրացական երկայն ու նեղ հաց), որոնց սուր ծայրերը երկար ականջների պես դուրս էին ցցված աղուլիսի կապի արանքներից»<sup>9</sup>:*

Արձակագիրն ըստ էության չի քննում սոցիալական խնդիրներ. առաջադնելով մարդու կեցության խնդիրը՝ կետ առ կետ բացահայտում է նրա բարոյականությունը: Նար-Դոսը գիտի՝ մարդու կեցությունը տատանվում է հոգևորի և նյութականի, այլ խոսքով՝ երկվության տիրույթում: Մարդն ամբողջ օրն աշխատում է, քիչ թե շատ վաստակում, բայց չի կարողանում կշտանալ ուտելիքից և հագնալ կարմիր գինուց. ուտում է՝ առանց կնոջ ու երեխաների մասին անգամ մտածելու: Սովի հալածանքը մարդուն բանականությունից դեպի գազանային բնագոյ տանող ամենաուղիղ և կարճ ճանապարհն է: Սովահարի հոգեբանության մասին Նար-Դոսն ակնարկում է 19-րդ դարավերջին: Սա մի խնդիր է, որը հետագայում՝ արդեն 20-րդ դարի 10-ականներին, բարձրաձայնում է Դերենիկ Դեմիրճյանը «Ստամբուլ» նորավեպում: Հեղինակը ստամբուլի խորհրդանշական պատկերով ցույց է տալիս, որ մարդու մեջ վերանում են հոգևոր արժեքները. նա դառնում է ազահ, որի դեմ պայքարը պետք է լինի բանականորեն:

Հասարակության մեջ ծաղրվող թույլ ու անճարակ զինագործ Ասատուրն ընտանիքում վերածվում է կատարյալ բռնակալի: Ընտանիքը դառնում է այն տեղը, որտեղ նա՝ որպես տղամարդ, սկսում է ինքնահաստատվել՝ ի հայտ բերելով այրական բնագոյի ամենաթույլ, անպատվաբեր ու անորակ հատկանիշները. «Որպես թույլ մարդ՝ Հոպոպի բնավորության տիպական գծերից մեկը ինքնագոյությունն ու հոխորտանքն է»<sup>10</sup>, - իրավացիորեն նկատում է Վ. Սաֆարյանը:

Զինագործի թուլական բնավորությունը դրսևորվում է նաև ծայրահեղության հասնող կասկածներով: Կինը, շատ լավ իմանալով կյանքի հարատև տառապանքն ու պայքարը, շարունակաբար լվացք է անում հարևանների համար՝ դրանով ապահովելով իր և մանկահասակ երեխաների հանապազօրյա հացը: Դիտելի է, որ բոլոր դեպքերում կանայք անուն ունեն, սակայն այս դեպքը բացառություն է. ըստ էության գրողը գնացել է բավական դաժան լուծման ճանապարհով. Ասատուրի կինը անուն չունի այն պատճառով, որ սա ժամանակաշրջանի կնոջ ընդհանրական տիպ է: Չնայած նրան, որ այս հարցը փոքր-ինչ վիճահարույց է, այդուհանդերձ դրա մեջ առկա է ճշմարտության չափաբաժին: Տղամարդը կասկածում է

<sup>9</sup> Նույն տեղում, էջ 77:

<sup>10</sup> Սաֆարյան Վ., նշվ. աշխ., էջ 195:

կնոջ հավատարմությանը. «Տո՛ւ, ի՛նչ լվացք, ի՛նչ դես, ի՛նչ ղեն, ո՛ւմ ես ուզում խաբի... հազիր ասես գնացել իր նրա հետ շնութին անելո՜ւ...»<sup>11</sup>:

Նար-Դոսին հատուկ է պատկերավոր մտածողությունը: Քչերին է հաջողվում գեղարվեստական երկին հաղորդել շարժանկարային զգացողություն: Այս առումով եզակի է Ասատուրի՝ կնոջ հետևից վազելու պատկերը: Թաղի բնակիչները հումերական անգուսպ քրքիջով ավելի են լարում Հոպոպի առանց այդ էլ պրկված նյարդերը: Շնորհիվ այս պատկերի՝ նորավեպի սրընթացությունը մնում է լարվածության ու հանկարծակի ավարտի տիրույթում. «Ու փողոցում, ուր թաղի կանայք և երեխաներն արդեն հավաքվել էին նրանց աղմուկի վրա՝ սովորական տեսարանը դիտելու, մարդ ու կին վազում էին - կինը առջևից գավը ձեռին, մարդը հետևից գլխաբաց, ոտաբոբիկ և ներքնաշորով:

Փողոցում մի անասելի ժխոր էր բարձրացել, կանայք հռհռում էին, երեխաները սուր ծկլթոցներով «Հոպոպ» էին աղաղակում և սուլում, իսկ թաղի մանրավաճառի խանութի առջև հասուն տղերքը ծիծաղելով բղավում էին. «Հասի հա՛, Հոպոպ, հասի հա՛»<sup>12</sup>:

Թաղի համար «սովորական» դարձած նմանօրինակ վերջին տեսարանն ունենում է անսպասելի և ողբերգական ավարտ: Կինը՝ հանդգնում է կոտրել ամուսնու՝ թվացյալ հաջողության միակ գրավականը՝ կարմիր գավը: Գինին «լերդացած արյան սև գույնով» է ներկում գետինը: Եզակի այս պատկերով Նար-Դոսն ընթերցողին նախապատրաստում է եզրափակիչ ողբերգությանը՝ ակնարկելով, որ շուտով արյուն է թափվելու<sup>13</sup>. «Հոպոպը ցնցվեց և կանգ առավ հանկարծ: Նրան թվաց, թե իրեն տվին գետնովը: Աչքերը մթնեցին: Էլ չիմանալով, թե ինչ է անում, արագորեն կռացավ, մի մեծ քար թռցրեց գետնից և ծայրահեղ կատաղի թափով շարտեց փախչող կնոջ հետևից»<sup>14</sup>:

Նար-Դոսն առանց ավելորդ մանրամասների է ավարտում է նորավեպը. նույնիսկ չի ասում՝ մահացավ կինը, թե ո՛չ: Հեղինակն ամեն ինչի մեջ ուղղակիորեն տեսնում է մարդու հոգեկերտվածքի կա՛մ կայացումը, կա՛մ ոչնչացումը: Այս դեպքում զինագործ Աստուրի հոգեկերտվածքն անվերադարձ լքում է «մարդ» հասկացության ոլորտները:

<sup>11</sup> Նար-Դոս, նշվ. հատոր, էջ 83:

<sup>12</sup> Նույն տեղում, էջ 85:

<sup>13</sup> Ի դեպ, թափված գինու՝ որպես նախապատրաստվող սպանության խորհրդանիշի, պատկերի ենք հանդիպում նաև անգլիացի նշանավոր դրամատուրգ և ռեժիսոր Ռոբերտ Բոլտի (1924-1995)՝ Ջորջ Բայրոնի կենսագրության մի շրջանին նվիրված՝ «Լեդի Կառոլինա Լեն» հանրահայտ ֆիլմում (1972):

<sup>14</sup> Նույն տեղում, էջ 85:

Յուրաքանչյուր ստեղծագործություն, անկախ նրանից՝ չափածո է, թե արձակ, իր մեջ ունի ամբողջ նյութի ծանրության կենտրոնը: Այս նորավեպի վերջին նախադասությունը տեսակարար կշռի է բերում ամբողջ ողբերգությունը. *«Հռիռացող փողոցը հանկարծ լռեց և քարացավ»*<sup>15</sup>:

Սոցիալ-հոգեբանական ընդգրկումները սարսափելի պատկերների են հասնում «Թե ի՞նչ եղավ հետո, երբ շաքարամանից երկու կտոր շաքար պակասեց» նորավեպում: Ինչպես նախորդ նորավեպում, այստեղ ևս Նար-Դոսը, հարազատ մնալով իր ընկալումներին և մոտեցումներին, ուղղակիորեն խոսում է մարդկային այն բնագրի մասին, որի հետ քիչ առնչություն ունեն արտաքին հանգամանքները, կարիքը և հոգսը: Գորշ կյանքի այս համապատկերում են ներկայացված դրոգապան Յագորն ու իր կինը՝ Անանը: Եթե առաջինը ժամանակի կոպիտ ու բռի բարքերի կրողն է, ապա երկրորդը ներկայանում է մարդկային խորը տառապանքով և դրանից ծնվող խուլ հառաչանքներով: Այստեղ ևս բռնության գոհը կինն է:

Այս նորավեպում հակադրամիասնությամբ են քննադատվում և գեղարվեստականացվում ժամանակաշրջանի տմարդի ու հոռի կողմերը: Ըստ էության ողբերգության ակունքների որոնումը տեղի է ունենում Անանի անգիտակցական պատկերացումներում: Հագիվ քսան տարեկան կինը փորձում է գտնել իր ներկա թշվառության պատճառները: Նրա արտաքին նկարագրության մեջ արդեն գրող-հոգեբանը խոսում է հերոսուհու հոգեվիճակի մասին: Անկախ նրանից, թե ինչպիսին են սոցիալական պայմանները, մարդը ներքուստ ունի արտաքին աշխարհին ընկալելու իր մոտեցումներն ու միջոցները: Թեև կինը որևէ ակնհայտ համառություն չի ցուցաբերում, այնուամենայնիվ կյանքի մշտատև պայքարի ընթացքում նրա մեջ դեռ արթուն է ըմբոստությունը: Կանացի այս հոգեկերտվածքն ունի բավական ենթաշերտեր: Նա անտանելի վիրավորանքների և տանջանքների դիտանկյունից սկսում է վերանայել կյանքի դառն ու անհեռանկար ընթացքը, որից շարունակաբար ի հայտ են գալիս անպատասխան հարցեր. *«Մի տեսակ սարսափի արտահայտություն կար նրա տեղ-տեղ կարմրատակած, տեղ-տեղ կապտած և տեղ-տեղ ուռած դեմքի վրա, մանավանդ տարօրինակ կերպով չռած քարացած աչքերի մեջ, որոնք կարծես ծայրահեղ ապուշ տարակուսանքով հարցնում էին շարունակ, «ինչո՞ւ, ինչո՞ւ...» ու ոչ մի տեղից պատասխան չէին ստանում»*<sup>16</sup>:

Նար-Դոսն այստեղ նրբին երանգներով գեղարվեստականացնում է մայրական հոգեբանությունն ու բնագոյները: Անանի հոգեբանությունը

<sup>15</sup> Նույն տեղում, էջ 85:

<sup>16</sup> Նույն տեղում, էջ 87:

ձևավորվում է արտաքին գործոնների ազդեցությամբ: Այստեղ հատկանշական է նաև այն աննշան, բայց կարևոր դրսևորումը, որ այդ հոգեբանությունը սկսում է ձևավորվել մայրական բնագրի արթնացմանը զուգընթաց: Նորավեպի այդ «շատախոս» հատվածում կարևորվում է կերպարի ամբողջացման գործընթացը: Անանը մանկանում է իր երեխայի հետ, որովհետև նրա մեջ արթուն է մայրը:

Մայրական բնագրը եղել և մնում է կատարելության տեսակ: Անգամ բնությունն է անգոր այդ բնագրի դեմ: Այս առումով տեղին է հիշել Ջոհրապի «Փոստա՛լ» նորավեպի այն հատվածը, որտեղ Տիգրանուհին իր մանկան գերեզմանի հետ թոթովախոս լեզվով է զրուցում<sup>17</sup>: Այդ նորավեպում Ջոհրապն ավանդական դարձած թեմայի մեջ որոշակի գյուտեր է անում: Ըստ Զիգմունդ Ֆրոյդի հոգեվերլուծության<sup>18</sup> երբ զավակն այլևս չկա, մայրական բնագրը վերածվում է հիշողության: Ջոհրապը գուցե կհիտականորեն չի տիրապետում այս իրողությանը, սակայն հմուտ գեղագետի խորաթափանց մտածողությամբ գտնում է, որ մայրական բնագրը չի կարող հիշողության վերածվել այն պարզ պատճառով, որ դա ավելի իրական աշխարհ է, քան բուն աշխարհը. մայրը «պզտիկ տապանին» մոտ նստած իր զավակի հետ խոսում է «անոր մանուկի բարբառով»<sup>19</sup>:

Այս երկու կանանց ամենամեծ երջանկությունը մանկության վերապրումն է, որովհետև իրենք հեռանում են հասուն մարդկանց աշխարհի հոգսերից ու կոպիտ վերաբերմունքից: Երեխան Անանի թշվառ կյանքի շարունակության միակ թելն է: Ճիշտ է, կնոջ դեմքի վրա և աչքերի մեջ քարացել էր կյանքի և մարդկանց հանդեպ ունեցած սարսափը, սակայն երեխայի հետ անցկացրած ռուպենների ընթացքում Անանի հոգին քիչ թե շատ թեթևության մեջ է: Ի տարբերություն Տիգրանուհու՝ Անանի՝ զավակի նկատմամբ տաճած սերն ու գուրգուրանքը սահմանափակվում են միայն կաթոգին համբույրներով:

<sup>17</sup> Գրիգոր Ջոհրապն այս երևույթի մասին գրել է 1901 թ., մինչդեռ Նար-Դոսն արևելահայ հատվածում այդ մասին ակնարկում է դեռևս 1890-ին:

<sup>18</sup> Հոգեվերլուծության իր տեսությունը **Զիգմունդ Ֆրոյդը** (1856-1939) զարգացրել է գլխավորապես «Տոտեմ և տաբու» (1913), «Հաճույքի սկզբունքից անդին» (1920), «Զանգվածների հոգեբանությունը և մարդկային Ես-ի վերլուծությունը» (1921), «Ես և Այն» (1923), «Կլինիկական դեպքեր» (1924) և «Մի պատրանքի ապագան» (1927) աշխատություններում:

<sup>19</sup> **Ջոհրապ Գր.**, Երկերի ժողովածու չորս հատորով, հատոր Ա, Գեղարուեստական երկեր. նորավեպեր, դիմանկարներ, Աշխատասիրությամբ Ալ. Շարուրեանի, Երևան, ԳԱԹ հրատ., 2001, էջ 46:

Յագորը կատարյալ չարիք է իր կնոջ համար: Վերջինիս կյանքը երկու կտոր շաքարի նման հալվում է ամուսնու և նրա մոր՝ գիծ Հոռոմսիմի հետ մի հարկի տակ ապրելու ընթացքում: Սոցիալական կյանքն է պատճառը, թե՞ մարդու գազանային բնավորությունը՝ դժվար է ասել: Բայց մի հարցում չենք կարող վիճել հեղինակի հետ. նա շաքարի և մարդկային կյանքի գուգակշռում ցավով նկատում է, որ առաջինը քաղցրության փոխարեն դառնություն է բերում և արժենում է մի կնոջ կյանք: Մարդու բնավորության մեջ պահպանվել են գազանաբարո հատկանիշներ: Մարդու վարքն անգիտակցական կերպեր է դրսևորում նույնիսկ անդառնալի ողբերգությունից հետո: Մարսափելի սպանությունից հետո պակաս կարևոր է դառնում այն, թե ինչ է սպասվում Յագորին. հեղինակը չի էլ խորանում՝ իրավական մակարդակում պատժվում է դրոգապանը, թե՞ ո՛չ: Նար-Դոսին ավելի շատ հետաքրքրում էր երևույթի բարոյական կողմը. ո՞վ է մարդը, ի՞նչ բնագղներ ունի նա, և, որ կարևոր չէ, ինչպե՞ս է նա ընկալում մահը: Անանը մահանում է Յագորի՝ *«երկաթից ձուլված»* հարվածից, իսկ տղամարդու մեջ մնում են ոչ թե ցավն ու ափսոսանքը, այլ բթացած բնագղի հասնող անտարբերությունը. *«-Մի մուշտի տվի, է՛լի, ուրիշ բան խո չե՛մ արել»*<sup>20</sup>:

Մարդկային առումով շատ ողբերգական, բայց գեղարվեստական տեսանկյունից մի կատարելություն է *«Աղամամություն»* նորավեպը: Նկատելի է, որ այստեղ հեղինակը քննության է ենթարկում սոցիալական կյանքի ազդեցության տակ մի կերպ դիմակայող մարդու հոգեբանության դրսևորման կերպերը: Դիպուկ նկարագրություններով հեղինակը բացահայտում է այն պայմանները, որոնց մեջ ապրում էր Շուշանն իր երեխաների հետ. *«Այդ տուն կոչվածը մի բավական մեծ խրճիթ էր, որ երբեմն տիրոջ կթան կոկերի համար գոմի տեղ էր ծառայում: Ներսն այնքան մութն էր, որ ցերեկվա լույսից մտնողը պետք է մի քանի րոպե սպասեր, մինչև որ բան տեսներ»*<sup>21</sup>:

Դիպուկ են նարդոսյան համեմատությունները. այդ խրճիթը մարդկային հոգու նման մույթ է: Ոչ ոք չի կարող իմանալ՝ ինչ է կատարվում մարդու ներաշխարհում: Այս դեպքում մարդու հոգեբանությունը մնում է ոչ թե չկայացած, սա այլ խնդիր է, այլ չարտահայտված: Այդ իսկ պատճառով նորավիպագրին հետաքրքրում են ոչ այնքան սոցիալական կյանքն իր աղտեղալի կողմերով, որքան դրանցում արտահայտվող մարդկային վարքագիծն ու բարոյականությունը: Ընտանիքի մայրը՝ Շուշանը, երկունքի մեջ էր. լույս աշխարհ էր բերելու հինգերորդ զավակին, բայց նրա մտքում

<sup>20</sup> Նար-Դոս, նշվ. հատոր, էջ 97:

<sup>21</sup> Նույն տեղում, էջ 109:

շարունակ ծագում էին մեկը մյուսի հետ փոխկապակցված հարցեր. *«Ո՞ւ՞մ համար, ինչի՞՞ համար, ի՞նչ օրումն էին արդեն եղածները, որ մեկն էլ պիտի ավելանար»*<sup>22</sup>: Ճիշտ է, այս հարցերը սկզբում հնչում են հեղինակի կողմից, սակայն դեպքերի հետագա ընթացքն արդեն հերոսուհուն է ստիպում իր տեսանկյունից իմաստավորելու հիշյալ հարցերը: Պատումային նկարագրությունները, համեմատությունները և դիտարկումները պատահական չեն. գրողն առանձին հատվածներով մեկնաբանում է իր կողմից առաջադրված հարցերը: Շուշանի առաջնեկը՝ Սեդրակը, տնից հեռացել էր և չնայած փոքր հասակին՝ արդեն մի քանի անգամ հասցրել էր լինել բանտում: Նար-Դոսը հոգեբանի վարպետությամբ կարողանում է ներկայացնել մանկան հոգեկերտվածքն ու դրանից բխող կենսաձևը: Փոքրիկ երեխաները՝ *«հնամաշ յափնջու»* տակ ժամերով սպասում էին իրենց ավագ քրոջը՝ Սոնեին, որը գնացել էր հաց հայթայթելու: Խորաթափանց գրողը այստեղ գեղարվեստականացնում է մանկան հոգեկերտվածքի՝ տեսակի մեջ եզակի դրսևորման կերպ: Մանուկներն սպասում էին ոչ այնքան Սոնեին, որքան նրա բերած հացին և սակավ պատահող դեպքերում՝ նաև պանրին. *«Ցուրտը մոռացան նրանք, որովհետև հացի հոտ առան»*<sup>23</sup>:

Այս համատարած թշվառությունը աննախադեպ վերջաբան է ունենում: Ինչպես խնդրո առարկա նորավեպերում, այստեղ ևս ամեն ինչ հանգուցալուծվում է վերջում: Աղամամութին Շուշանը խեղդամահ է անում իր նորածին երեխային՝ վստահ լինելով, որ այս մեկի մահը կարող էր փրկել մնացած երեքի հետագա կյանքը: Ճի՞շտ էր այսպիսի մոտեցումը, թե՞ ո՛չ. վստահաբար ոչինչ չի կարելի ասել: Թվում է՝ Նար-Դոսն ունի անկողմնակալ դիրքորոշում ժամանակի այսպիսի իրողությունների նկատմամբ, սակայն այս տարօրինակ հանգստությունը պայմանավորված է գրողի յուրօրինակ վարպետությամբ. նա կարողանում է կառավարել սեփական հույզերն ու զգացմունքները: Սակայն այս բոլորը՝ միայն արտաքուստ: Բոլոր նորավեպերի ենթատեքստերում կարելի է նկատել նուրբ գեղագետի բողոքն ու վիշտը կյանքի մշտնջենական տառապանքի, հոգսաշատ առօրյայի և այս բոլորի ազդեցության տակ ուղղակիորեն քայքայվող մարդկային բարոյականության ու վարքի նկատմամբ:

Ծնողական բնագոյի և հոգեբանության ամփոփ գեղարվեստականացման առումով հետաքրքիր զուգահեռներ ունեն Նար-Դոսի «Աղամամութին» և Լևոն Բաշալյանի «Նոր զգեստը» նորավեպերը: Սա տեսակի մեջ եզակի գործ է նույնիսկ համաշխարհային գրականության

<sup>22</sup> Նույն տեղում, էջ 110:

<sup>23</sup> Նույն տեղում, էջ 112:

կտրվածքով, որովհետև այստեղ հեղինակը սոցիալական խնդիրների միջոցով փորձում է տեսնել, թե ինչ է կատարվում այրական բնագրի հետ: Ի զարմանս բոլորի՝ տեղի է ունենում տարօրինակ մի բան. տղամարդը խեղճանում է իր բնագոյներում: Հոգեբանական որակների մեջ այրական հոգեբանությունը պարտություն է կրում: Երեխան չի ուզում *«հին լաթերով»* դայրոց գնալ: Հայրը գիտակցում է, որ իր երեխայի համար պարտավոր է նոր զգեստ գնել, սակայն հնարավորությունները չեն ներում: Հայրը ապտակում է երեխային, որովհետև վերջինս չի ուզում հասկանալ հոր անգորությունը: Բաշայանը կատարյալ դիտարկումների ճանապարհով է քննում շատ դեպքերում անհասկանալի ու չբացահայտված հայրական այս հոգեբանությունը: Հայրը ծանր ցավ է ապրում, որովհետև որդուն հարվածելով՝ իրեն է հարվածել<sup>24</sup>: Նա գիտակցում է, որ որդին ծիծաղի առարկա է դառնում դայրոցում և ստիպված պարտքով գնում է երկար սպասված *«նոր զգեստ»*: Սակայն տղան արդեն հիվանդացել էր և շուտով պիտի մահանար: Բաշայանին սա չէ, որ հետաքրքրում է. նա դիտարկում է հոգեբանական դրսևորումները. զավակի ուրախությունը լինելու էր հոր հոգու դարմանը և բնագրի բավարարությունը: Սակայն այդ տեսիլային երջանկությունն այդպես էլ մնում է անկատար: Երեխան մի թույլ նշան է ցույց տալիս և վերջ: Ամեն ինչ վերջացած է: *«Ա՛խ,- ըսավ,- թո՛ղ մեյ մը հագնեք, անկե ետքը մեռնեք, պաշխա պան չե՛ի ուզեք: Մուրատսրգ մեռավ խեղճ զավակս»*<sup>25</sup>, - մոկտում է Հակոբջան աղան:

Չնայած նրան, որ Բաշայանի նորավեպում դեպքերը զարգանում են հոր և որդու միջև, բայց սեփական զավակի նկատմամբ ծնողի դրսևորած վերաբերմունքի ընդհանրություններն ակնհայտ են. եթե մի դեպքում Շուշանն ուղղակի սպանում է իր նորածին զավակին, ապա մյուսում՝ Հակոբջանը բավարարվում է ընդամենը մեկ ապտակով: Հայրական և մայրական վերաբերմունքի այսօրինակ գուգահեռներում ի հայտ է գալիս այն իրողությունը, որ երկու դեպքում էլ ծնողական բնագոյները հազվադեպ կարող են պարտություն կրել: Ճիշտ է, այս տեսակետն ունի հակասական և վիճելի կողմեր, սակայն ճշմարտության չափաբաժինը ակնհայտ է:

<sup>24</sup> Հայրական գրեթե համանման ճարահատյալ արարքի մի պատկերի հանդիպում ենք նաև Ալեքսանդր Շիրվանզադեի «Արտիստը» պատմվածքում, ուր Լևոնի վարսավիր հայրը քմահաճ հաճախորդին չզայրացնելու համար հանիրավի պատժում է որդուն և հետո լալիս անարդար վերաբերմունքի համար:

<sup>25</sup> **Թլկատինցի, Բաշայան Լ., Առանձաք**, Երկեր, Հայ դասականների գրադարան, Երևան, «Սովետ. գրող», հրատ., 1982, էջ 336:

Հատկանշական է, որ Նար-Դոսը հակված չէ կիրառելու մեր մյուս նորավիպագիրների (Գր. Զոհրապ, Լ. Բաշալյան, Երուխան) նախասիրած հնարանքը, այն է՝ իրեն ներկայացնել որպես ականատեսի: Այստեղ կա էական նրբություն. արևմտահայ նորավիպագիրները երբեմն գրում էին հոգեբանորեն բացառիկ դրսևորումների մասին, ուստի այդ դեպքում բնական է, որ նրանք իրենց պիտի պահեին նորավեպի տիրույթում, որպեսզի արծարծված խնդիրն ու ասելիքը հավաստի դարձնեին ընթերցողին: Այս իմաստով Նար-Դոսն իրողության ու երևույթի համոզության նկատմամբ դրսևորում է բոլորովին այլ մոտեցում: Չնայած ռեալիստական նորավեպում տեղ-տեղ գլուխ է բարձրացնում նատուրալիզմին բնորոշ լուսանկարչական մանրամասնը, բայց և այնպես նարդոսյան դիտանկյունը նրան շահեկանորեն առանձնացնում է նորավիպագիրների ամբողջ սերնդից: Նա ոչ թե իր, այլ յոթից ութ տարեկան աղջնակի՝ Սոնեի աչքերով է ներկայացնում մանկասպանության սարսափելի տեսարանը. *«Աղամամութին, երբ հարևանի բակում աքաղաղն սկսեց կանչել իր ծուղորդուն, Սոնեն աչքերը բաց արեց և գլուխը հանեց վերմակի ու յափնջու տակից: Մոր ծնկների արանքին մի պստիկ, շատ պստիկ մանուկ տեսավ, մերկ, կարմիր: Մայրը ամբողջ մարմնով խոնարհված նրա վրա, ատամները պինդ սեղմել էր իրար և ձեռքերով հուպ էր տալիս մանկան կոկորդը, շարունակ կրկնելով սեղմած ատամների միջից. «Ի՛նչ եմ անում... ի՛նչ եմ անում... քիչ ունե՛մ... քե՛զ ոնց պահեմ... քե՛զ ոնց պահեմ...»: Մանուկը գլուխը ետ էր գցել, աչքերը փակ և տարօրինակ կերպով շարժում էր պստիկ կարմիր ոտներն ու ձեռքերը: Չայնը այլևս չէր լսվում»<sup>26</sup>:*

Գրականագիտության մեջ բավական շատ են այս տեսարանի հակասական մեկնաբանությունները: Մասնավորապես Գ. Հովսեփյանը գրում է. *«Սակայն որքան կշահեր «Աղամամութին» պատմվածքը ռեալիստական կատարման տեսակետից, եթե արձակագիրը խուսափած լիներ վերջում հիվանդագին ֆիզիոլոգիզմից, որը ակնհայտորեն նատուրալիստական պատկերման արտահայտություն է, համենայն դեպս՝ ոչ ռեալիստական արվեստի դրսևորում»<sup>27</sup>:* Թեև գրականագետի այս տեսակետի մեջ նատուրալիստական պատկերների առումով կա ճշմարտության չափաբաժին, սակայն ընդհանուր տեսակետը համոզիչ չէ, որովհետև նորավեպի էպիկենտրոնը հենց այդ հատվածն է: Միամտություն կլինի կարծել, թե նարդոսյան նկարագրություններն ունեն պատահական բնույթ: Այս դեպքում ևս մանրամասն նկարագրելով սպանության

<sup>26</sup> Նույն տեղում, էջ 118:

<sup>27</sup> Հովսեփյան Գ., նշվ. աշխ., էջ 177:

սարսափելի տեսարանը՝ հեղինակն այդօրինակ երևույթների նկատմամբ ցույց է տալիս իր հակակրանքն ու ժխտողական վերաբերմունքը, որը ժամանակների հարափոփոխ ընթացքի մեջ երբեք չի կորցնում կենսական ազդակները:

Վերստին անդրադառնալով բարոյական անկման ողբերգությանը և՛ արևելահայ, և՛ արևմտահայ նորավիպագրության համապատկերում՝ ակներև է դառնում, որ, ի տարբերություն Նար-Դոսի, Գր. Ջոհրապը բոլորովին այլ դիտանկյունից է մոտենում մարդկային բարոյականությանը: Նար-Դոսն ավելի շատ հակված է ընտրելու սոցիալական այն ծայրահեղ պայմանները, որոնք մարդուն զրկում են բանականությունից և հասցնում բարոյական անկման: Ճիշտ է, զոհրապյան նորավեպերում («Փոստա՛լ», «Զաբուղոն», «Ճիտին պարտքը»...) նույնպես պարզորոշ է սոցիումի բերած դաժան ու աղտեղալի կողմերը, այդուհանդերձ հերոսները չեն կորցնում իրենց մարդկային նկարագիրն ու բարոյականությունը, այսինքն՝ չեն ունենում բարոյական մեղանչումներ:

Այսպիսով, կարելի է ասել, որ Նար-Դոսի «Մեր թաղը» ընդհանուր խորագիրը կրող նորավիպաշարի խնդրո առարկա երկերում ամփոփ գեղարվեստականացմամբ յուրօրինակ ընդհանրացում են ստացել մարդու բարոյական նկարագիրը, կենսաձևը, ինչպես նաև թշվառության մեջ բեկվող մարդկային ճակատագիրն ու հոգեբանությունը: Կանգնած լինելով հայ հանրային-քաղաքական կյանքի անցումային շեմին՝ Նար-Դոսը շոշափում է կենսունակ այնպիսի հարցեր, որոնք արդիական նշանակություն ունեն նաև այսօր: Ցավոք սրտի, մեր օրերում ևս պակաս չեն վերոհիշյալ նորավեպերում պատկերված մարդաստաց, բռի, անսիրտ, կոպիտ բարքերը և վերաբերմունքը մարդկանց նկատմամբ: Դիտողունակ գրողի աչքից չի վրիպել այն, որ մարդն աստիճանաբար կորցնում է իր դիմագիծն ու բարոյականությունը: Մարդասպանության և դրա հոգեբանական ընկալումների վերաբերյալ դրսևորելով բազմաբնույթ ու համարձակ մոտեցումներ՝ Նար-Դոսը երեք՝ իրարից տարբեր նորավեպերում կատարում է տեսակի մեջ եզակի դիտարկումներ և մեկանբանություններ: Խորագետ գրողը անհարկի մանրամասնությունների մեջ չի խորանում: Այլ նորավեպերի հետ տիպաբանական զուգահեռների արդյունքում նկատելի է, որ Նար-Դոսն ավելի շատ տալիս է դիպուկ ու ստեղծիչ նկարագրություններ և համեմատություններ, որոնք ընդգրկուն բովանդակությամբ ավելի համակողմանի ու խորքային են դարձնում արծարծվող նյութը:

**S. Մերջանյան**

**Բարոյական անկման նարդոսյան ընկալումները  
(«Հոպոպ», «Թե ի՞նչ եղավ հետո...», «Ադամամութին»)**

**Ամփոփում**

Ներկա հրապարակման նպատակն է նոր տեսանկյունից ուսումնասիրել ու արժևորել Նար-Դոսի խնդրո առարկա նորավեպերը: Գրականագիտությունը հպանցիկ է անդրադարձել դրանցում առաջադրված կարևոր ու արդիական խնդիրներին: Ուշարժան է, որ հեղինակը հիշյալ նորավեպերում դիտարկում է բարոյահոգեբանական տարաբնույթ երևույթներ, ուր առանցքային է բարոյական անկման գաղափարը: Ուսումնասիրության արդյունքում եզրակացվել է, որ արձակագիրը սոցիալական կյանքի անբարենպաստ պայմանների ներկայացման միջոցով ուղղակիորեն մատնանշում է մարդու բարոյականության ողբերգական անկումները, որոնք իսպառ կամ գրեթե դուրս են արտաքին գործոնների ազդեցությունների դաշտից:

**T. Мерджанян**

**Нардосовское восприятие морального упадка  
(“Удод”, “А что случилось потом...?”, “На рассвете”)**

**Резюме**

Целью настоящей статьи является исследование и оценка с новой точки зрения анализируемых новелл Нар-Доса. В литературоведении отмечается поверхностное обращение к выдвинутым в них важным и актуальным проблемам. Примечательно, что в указанных новеллах автор рассматривает разнообразные морально-психологические явления, в которых стержневой темой выступает идея морального упадка. В результате исследования мы приходим к выводу, что через отображение неблагоприятных условий социальной жизни автор непосредственно указывает на трагический моральный упадок человека, что полностью или почти находится вне поля воздействия внешних факторов.

**T. Merjanyan**

**The perceptions of moral decline by Nar-Dos  
(“Hoopop” (“Hoopoe”), “Te inch ehgav heto...” (“What happened then...?”),  
“Adamamutin” (“Predawn darkness”))**

**Summary**

The aim of the given publication is to study and evaluate the mentioned novelettes by Nar-Dos from new perspective. The literary criticism had surfacely touched upon the significant and current issues expressed in them. It is

noteworthy that in the noted works the author observes various moral-psychological phenomena where the idea of moral decline is crucial. At the course of the study it turned out that the novelist directly points out the tragic moral decline of the people by depicting unfavorable social conditions that are totally or nearly out of the influence of external factors.